

**Kernthema's voor de bevordering
van kwaliteit in inclusief onderwijs**
Aanbevelingen voor beleidsmakers

Kernthema's voor de bevordering van kwaliteit in inclusief onderwijs

Aanbevelingen voor beleidsmakers

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

De publicatie van dit document is mede mogelijk gemaakt door het DG Onderwijs en Cultuur van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/index_en.htm

Dit document is samengesteld door:

Lucie Bauer, lid van de Representative Board van het Agency, Oostenrijk
Zuzana Kaprova, lid van de Representative Board van het Agency, Tsjechië
Maria Michaelidou, lid van de Representative Board van het Agency, Griekenland
Christine Pluhar, lid van de Representative Board van het Agency, Duitsland

Redactie: Amanda Watkins, stafid van het Agency

Het gebruik van delen van dit document is toegestaan mits een duidelijke bronvermelding wordt opgenomen. Er moet als volgt naar dit document worden verwezen: European Agency for Development in Special Needs Education, 2009. *Kernthema's voor de bevordering van kwaliteit in inclusief onderwijs – Aanbevelingen voor beleidsmakers*, Odense, Denemarken: Europees Agentschap voor de ontwikkeling van het onderwijs voor leerlingen met specifieke behoeften

Om de toegankelijkheid van de informatie te vergroten is dit verslag beschikbaar in 21 talen en in een volledig bewerkbare digitale opmaak. Digitale versies van dit rapport staan op de website van het Agency:
<http://www.european-agency.org/publications/ereports>

Deze versie van het verslag is een vertaling vanuit het originele Engelse manuscript verzorgd door de lidstaten van het Agency.

Vertaald door: M. Jansweijer

Omslagfoto: Daniela Demeterová, Tsjechië

ISBN (Gedrukt): 978-87-92387-80-6

ISBN (Elektronisch): 978-87-7110-003-7

© **European Agency for Development in Special Needs Education 2009**

Secretariat
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Denemarken
Tel: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Brussels Office
Avenue Palmerston 3
BE-1000 Brussel België
Tel: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org

INHOUD

VOORWOORD	5
1. INTRODUCTIE	7
2. EEN EUROPESE EN INTERNATIONALE AANPAK VAN INCLUSIEF ONDERWIJS	11
2.1 Uitgangspunten op Europees niveau	11
2.2 Uitgangspunten op internationaal niveau	12
3. KERNTHEMA'S VOOR HET BEVORDEREN VAN KWALITEIT IN INCLUSIEF ONDERWIJS.....	15
<i>Het verhogen van deelname aan het onderwijs om zo de onderwijskansen voor alle leerlingen te vergroten</i>	<i>15</i>
<i>Onderwijs en training in inclusief onderwijs voor alle leraren</i>	<i>18</i>
<i>Organisatorische cultuur en ethos die inclusie bevorderen</i>	<i>19</i>
<i>Ondersteunende structuren die inclusie bevorderen</i>	<i>19</i>
<i>Flexibele financieringssystemen die inclusie bevorderen.....</i>	<i>20</i>
<i>Inclusiebevorderend beleid.....</i>	<i>21</i>
<i>Inclusiebevorderende wetgeving</i>	<i>23</i>
Afsluitende opmerkingen	23
4. VERDERE INFORMATIE	25
4.1 Agency bronnen	25
4.2 Overige bronnen.....	26

VOORWOORD

Het eerste rapport in de serie *Kernthema's* is door het Agency gepubliceerd in 2003. De titel van dat rapport was: 'Kernthema's in het onderwijs aan leerlingen met beperkingen – Aanbevelingen voor beleidsmakers' en was gebaseerd op publicaties van het Agency tot 2003.

Net als de vorige editie is ook dit document voorbereid door beleidsmakers op het gebied van onderwijs en bedoeld om andere beleidsmakers in Europa te voorzien van een samenvatting van de belangrijkste bevindingen uit het thematisch werk van het Agency over de inclusie van leerlingen met verschillende soorten specifieke onderwijsbehoeften (SEN) binnen het regulier onderwijs. Deze uitgave maakt gebruik van het werk van het Agency vanaf 2003 tot nu en bestaat de volgende publicaties:

- Speciaal onderwijs in Europa in 2003 (2003);
- Onderwijs aan leerlingen met beperkingen in Europa: Thematische publicatie (Deel 1, 2003 en Deel 2, 2006);
- Inclusief onderwijs en de praktijk in de klas in het voortgezet onderwijs (2005);
- Jeugdige standpunten over speciaal onderwijs (2005);
- Vroeghulp (2005);
- Individuele Transitieplannen (2006);
- Assessment / Diagnostiek in de context van inclusief onderwijs (2007 and 2009);
- Young Voices: Meeting Diversity in Education (2008);
- Ontwikkeling van een indicatorenset voor inclusief onderwijs in Europa (2009);
- Multiculturele diversiteit en onderwijs aan leerlingen met specifieke behoeften (2009).

Al deze publicaties zijn in 21 talen te vinden op de website van het Agency: <http://www.european-agency.org/publications>

We hopen dat deze aanbevelingen op een positieve manier zullen bijdragen aan het werk van beleidsmakers in Europa die de processen van inclusief onderwijs in hun land op verschillende manieren trachten te ondersteunen.

Cor Meijer

Directeur: European Agency for Development in Special Needs Education

1. INTRODUCTIE

Net als bij de vorige uitgave uit de *Kernthema's* serie, is de bedoeling van dit rapport de aanbevelingen op het gebied van de sleutelaspecten van onderwijsbeleid die effectief zijn gebleken bij de ondersteuning van inclusie van leerlingen met verschillende soorten specifieke onderwijsbehoeften (SEN) binnen het regulier onderwijs onder de aandacht te brengen. In hoofdzaak onderschrijven deze aanbevelingen de principes van het bevorderen van inclusie en een school voor iedereen. Binnen alle landen in Europa wordt erkend dat inclusief onderwijs – of zoals het wordt genoemd in de Verklaring van Luxemburg (1996) *Een school voor iedereen* – een belangrijke basis vormt in het bieden van gelijke kansen aan leerlingen met verschillende soorten specifieke behoeften in alle aspecten van hun leven (onderwijs, beroepsonderwijs, werk en sociaal leven). Bij de samenstelling van dit document is gebruik gemaakt van een belangrijke vaststelling uit de eerste uitgave van '*Kernthema's: Inclusief onderwijs vereist flexibele onderwijssystemen die beantwoorden aan de diverse en vaak complexe behoeften van individuele leerlingen*' (blz. 4).

Ook in deze uitgave richten we ons op beleidsmakers op het vlak van onderwijs. We zijn er ons van bewust dat er, nog meer dan in de vorige uitgave, nu aanbevelingen moeten komen die zowel van nut zijn voor beleidsmakers voor het regulier onderwijs als voor beleidsmakers die zich richten op het onderwijs voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, als we de invloed hiervan op inclusief onderwijs in brede zin willen optimaliseren. Ook zijn we ons ervan bewust dat er een discussie op gang moet worden gebracht tussen beleidsmakers uit de verschillende sectoren en fasen van het regulier onderwijs om het aanbod van regulier onderwijs te vergroten. Het huidige rapport bevat aanbevelingen gebaseerd op de uitkomsten van de tussen 2003 en 2009 uitgevoerde onderzoeken van het Agency naar wat beleidsmakers zouden kunnen doen om inclusie te ondersteunen. (Voor de volledige gegevens van werk van het Agency waarvan gebruik is gemaakt verwijzen we naar deel 4: Overige informatie).

Dit werk is gebaseerd op verschillende thematische projecten, waar doorgaans alle lidstaten van het Agency bij betrokken waren¹.

Agencyprojecten worden aangedragen door de Representative Board members, dit zijn de vertegenwoordigers van de lidstaten, aangeduid door de Ministers van Onderwijs. Zij weten waaraan prioriteit gegeven moet worden. De gebruikte methodologie voor deze projecten kan bestaan uit analyse van landeninformatie verzameld via onderzoek of vragenlijsten, literatuuronderzoek, of persoonlijke gesprekken waarbij landenexperts betrokken zijn. De uitkomsten hiervan worden op verschillende manieren gepubliceerd (gedrukte documenten, digitale rapporten en bronnenmateriaal).

Alle thematische projecten die bij de samenstelling van dit document gebruikt zijn, waren gericht op verschillende aspecten van inclusie die leerlingen ondersteunen bij het verkrijgen van toegang tot onderwijs binnen hun eigen lokale gemeenschap. Hoewel de bevindingen van het Agency vooral gericht zijn op onderwijs tijdens de leerplicht, zijn de principes die worden gepresenteerd, principes die een leven lang leren en het uiteindelijke doel van sociale inclusie voor mensen met SEN, ondersteunen. We benadrukken dat, zoals we ook in 2003 concludeerden, inclusie plaatsvindt binnen een nationale context en dat: *'Alle landen zich op verschillende punten langs de weg naar inclusie bevinden'* (Watkins, 2007, blz. 17).

Het percentage leerplichtige leerlingen in de verschillende landen waarbij SEN officieel is vastgesteld varieert, net als in 2003, van minder dan 1% tot 19%. Het percentage leerlingen met SEN in het speciaal onderwijs en in speciale klassen loopt ook sterk uiteen. Sommige landen plaatsen minder dan 1% van alle leerlingen in aparte voorzieningen, andere landen meer dan 5% (2009). Nog altijd weerspiegelen deze gegevens eerder de verschillen in assessment-procedures, financieringstructuur en voorzieningenbeleid dan verschillen in het werkelijk voorkomen van specifieke onderwijsbehoeften binnen de verschillende landen.

¹ Vanaf 2009 zijn de lidstaten van het Agency: België (Franse en Vlaamse Gemeenschap), Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Verenigd Koninkrijk (Engeland, Noord-Ierland, Schotland, Wales), IJsland, Zweden, Zwitserland.

Ook, net als in 2003, hanteren landen nog steeds sterk uiteenlopende benaderingen in het aanbod voor leerlingen met SEN. Zo zijn er landen die gericht zijn op volledige inclusie in het regulier onderwijs, andere landen gaan uit van een 'continuüm van aanbod' gericht op het voldoen aan de verschillende behoeften; of hebben duidelijk afgebakende en aparte systemen voor regulier en speciaal onderwijs. Het is echter ook waarneembaar dat: *'concepties van, beleid voor, en praktijk in inclusief onderwijs in alle landen constant aan verandering onderhevig zijn'* (ibid).

Ondanks de verschillen binnen de nationale context, is het mogelijk de kernthema's van inclusief beleid waarover de lidstaten van het Agency overeenstemming hebben bereikt en die naar voren komen in de meer recente thematische projecten van het Agency, aan te geven. Deze kernthema's worden beschreven in deel 3.

De kernthema's worden onderbouwd door een visie op inclusief onderwijs waarbij aandacht moet worden besteed aan een veel bredere groep leerlingen die kwetsbaar is voor exclusie en niet alleen aan degenen waarbij is vastgesteld dat zij specifieke onderwijsbehoeften of een beperking hebben. Dit is verbonden met het besef dat kwaliteitsonderwijs voor leerlingen met SEN op reguliere scholen kwaliteitsonderwijs voor alle leerlingen moet inhouden.

Dit idee van een verhoogde participatie in het regulier onderwijs als middel om de onderwijskwaliteit voor alle leerlingen te waarborgen wordt weerspiegeld in de titel van deze uitgave: *Kernthema's voor de bevordering van kwaliteit in inclusief onderwijs*.

Een dergelijke betekenis van inclusief onderwijs wordt ook duidelijk beschreven in een aantal internationale rapporten en verklaringen – deze documenten worden in het volgende deel samengevat ter introductie op de evidence based kernthema's die uit het Agency werk naar voren komen.

2. EEN EUROPESE EN INTERNATIONALE AANPAK VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Zowel op internationaal als op Europees niveau zijn er een aantal conventies, verklaringen en resoluties op het gebied van handicap, inclusie en speciaal onderwijs die ten grondslag liggen aan het beleid van alle landen en die een referentiekader bieden voor hun werk². Deze documenten worden ook door het Agency als uitgangspunt gebruikt. Om de onderzoeken die door het Agency gebruikt zijn bij het opstellen van dit syntheserapport in een breder kader te plaatsen worden de internationale en Europese uitgangspunten hieronder samengevat.

2.1 Uitgangspunten op Europees niveau

Op Europees niveau bestaan er een aantal documenten die de doelen beschrijven die de lidstaten zich stellen op het gebied van het ondersteunen van leerlingen met specifieke behoeften en die een stimulans zijn voor de EU-landen bij het implementeren van de overeengekomen prioriteiten. Het betreft vooral verklaringen op het gebied van prioriteiten van de Onderwijsraad in het algemeen, bijvoorbeeld het rapport van de Onderwijsraad aan de Europese Raad 'De concrete doelstellingen van de onderwijs- en beroepsopleidingsstelsels' (2001) en de Mededeling van de Commissie *Een samenhangend kader van indicatoren en benchmarks voor de toetsing van de vorderingen met de Lissabondoelstellingen op onderwijs- en opleidingsgebied* (2007).

Er zijn echter ook een aantal belangrijke documenten gericht op leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften en hun inclusie in het regulier onderwijs. Het eerste dateert uit 1990 en is een resolutie van de Raad van ministers van Onderwijs betreffende *Integratie van gehandicapte kinderen en jongeren in het gewone onderwijs*. Hier opvolgend ratificeerden de lidstaten van de EU de *Standard Rules on the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities* (1993) van de Verenigde Naties.

² De volledige verwijzingen voor alle documenten waarnaar hier verwezen wordt kunt u vinden in deel 4.

Vervolgens publiceerde de Raad in 1996 de *Resolutie betreffende mensenrechten van gehandicapten* en de Commissie publiceerde een *Mededeling* (een verklaring waarin gevraagd wordt om actie door de Raad) *betreffende gelijke kansen voor gehandicapten*. In 2001 publiceerde het Europese Parlement een resolutie getiteld: *Naar een Europa zonder drempels voor mensen met een functiebeperking*. De resolutie uit 2003 van het Parlement *Naar een wettelijk bindend instrument van de Verenigde Naties ter bevordering en bescherming van de rechten en de waardigheid van personen met een handicap* werd gevolgd door de resolutie van de Raad in 2003 over *De bevordering van de tewerkstelling en de maatschappelijke integratie van mensen met een functiebeperking* en door de resolutie van de Raad in 2003 over *Gelijke kansen in onderwijs en opleiding voor leerlingen en studenten met een functiebeperking*. Dit zijn twee van de belangrijkste verklaringen op EU-niveau die het beleid van de lidstaten op het gebied van speciaal onderwijs richting geven.

De mening van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften wordt verwoord in de *Lissabon Verklaring: Young People's Views on Inclusive Education* (2007), waarin een aantal voorstellen worden beschreven waarover jongeren met SEN uit 29 landen uit het voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs overeenstemming hebben bereikt. De jongeren stellen in de Verklaring dat: *'Wij erkennen dat inclusief onderwijs veel voordelen biedt ... we hebben behoefte aan contacten met vrienden met en zonder specifieke behoeften ... Inclusief onderwijs biedt voordelen voor onszelf en voor alle andere mensen.'*

In 2007 benoemde de Europese Raad van onderwijsministers het thema 'onderwijs aan leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften' als een van de 16 doelstellingen waaraan prioriteit moet worden gegeven binnen het werk aan de doelstellingen van Lissabon 2010 (Europese Commissie, 2007). Ook binnen de voorstellen voor de onderwijsdoelstellingen van de Europese Gemeenschap 2020 worden leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften gezien als prioriteit (2009).

2.2 Uitgangspunten op internationaal niveau

Op internationaal niveau worden de belangrijkste juridische kaders die van invloed zijn op inclusief onderwijs beschreven in de UNESCO

Policy Guidelines on Inclusion in Education (2009) te beginnen met de *Universele Verklaring van de mensenrechten* (1948), en uitgewerkt in de *Convention against Discrimination in Education* (1960) de *Convention on the Rights of the Child* (1989) en de *Convention on the Protection and Promotion of Diversity in Cultural Expressions* (2005). Meer recent wordt de *Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2006), en in het bijzonder Artikel 24, als cruciaal beschouwd omdat het een lans breekt voor inclusief onderwijs. Er wordt gesteld dat deze en andere internationale documenten: ‘... de belangrijkste elementen aangeven die aangepakt moeten worden om het recht op toegang tot onderwijs, het recht op kwaliteitsonderwijs en het recht op respect in de onderwijsomgeving te waarborgen’ (blz. 10).

De meeste Europese landen hebben de conventie ondertekend en het merendeel hiervan heeft ook het optionele protocol ondertekend en werken nu aan de ratificatie van zowel de conventie als het protocol.³

Alle Europese landen hebben de UNESCO *Salamanca Statement and Framework for Action in Special Needs Education* (1994) geratificeerd. Deze gezamenlijke verklaring staat aan de basis van ontwikkelingen op het gebied van het onderwijs voor leerlingen met specifieke behoeften in Europa – het is nog steeds een belangrijk element in het conceptuele beleidskader van veel landen. Alle Europese landen zijn het er over eens dat de principes uit de Salamanca Verklaring aan de basis zouden moeten staan van het gehele onderwijsbeleid – niet alleen de principes die specifiek gericht zijn op onderwijs aan leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Deze principes hebben betrekking op gelijke kansen wat betreft daadwerkelijke toegang tot leerervaringen, respect voor individuele verschillen en kwaliteitsonderwijs voor iedereen, gericht op de sterke kanten in plaats van op de zwakke kanten.

De conclusies en aanbevelingen van de 48ste sessie van de International Conference On Education (ICE) (2008) getiteld *Inclusive Education: The Way of the Future*, kwam met een aantal cruciale aanbevelingen, waaronder:

- Beleidsmakers moeten erkennen dat: *‘inclusief onderwijs een*

³ Zie: <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?navid=17&pid=16> voor de meest recente informatie.

*voortdurend proces is gericht op het aanbieden van kwaliteits-
onderwijs voor iedereen*’;

- Onderwijsbeleid en het onderwijsaanbod moeten zich richten op:
*‘Het bevorderen van een schoolcultuur en -omgeving die
kindvriendelijk is, effectief leren bevordert en inclusief is voor alle
kinderen’* (UNESCO, 2008).

In de UNESCO beleidsrichtlijnen van 2009 wordt gesteld dat:
*‘Inclusief onderwijs een proces is waarbij de capaciteit van het
onderwijssysteem versterkt moet worden om alle leerlingen te
bereiken ... Een “inclusief” onderwijssysteem kan alleen gecreëerd
worden als gewone scholen inclusiever worden – met andere
woorden, als zij beter worden in het onderwijzen van alle kinderen in
hun gemeenschap’* (blz. 8).

Dit document zegt verder dat: *‘Inclusie wordt daarom beschouwd als
een proces voor het omgaan met en reageren op de diversiteit aan
behoeften van alle kinderen, jongeren en volwassenen door een
verhoogde deelname aan het leren, cultuur en de gemeenschap, en
het verminderen en uitbannen van exclusie in het onderwijs ... Het
bevorderen van inclusie houdt in het stimuleren van discussie,
aanmoedigen van een positieve houding en het verbeteren van
sociale en onderwijskaders die kunnen omgaan met nieuwe eisen in
onderwijsstructuren en beleid. Het betreft het verbeteren van input,
processen en de omgeving die het leren zowel op het niveau van de
student in zijn/haar leeromgeving en op het niveau van het systeem
aanmoedigt om de gehele leerervaring te ondersteunen’* (UNESCO,
2009, blz. 7-9).

De beleidsaanbevelingen benadrukken de volgende stellingen op het
gebied van inclusief onderwijs:

- Inclusie en kwaliteit zijn wederzijds afhankelijk;
- Toegang en kwaliteit zijn met elkaar verbonden en versterken
elkaar;
- Kwaliteit en gelijkheid staan centraal bij het realiseren van inclusief
onderwijs.

Deze voorstellen liggen ten grondslag aan de kernthema’s die naar
voren komen uit het thematische werk van het Agency en worden in
het volgende deel verder uitgewerkt.

3. KERNTHEMA'S VOOR HET BEVORDEREN VAN KWALITEIT IN INCLUSIEF ONDERWIJS

De kernthema's die in dit deel worden beschreven, zijn gericht op aspecten van onderwijssystemen waarvan uit werk van het Agency is gebleken dat zij cruciaal zijn bij het bevorderen van kwaliteit in inclusief onderwijs en die de inclusie van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften (SEN) ondersteunen binnen de reguliere scholen. Al deze aspecten, variërend van nationale wetgeving tot werk op schoolniveau, moeten worden betrokken binnen de beleidskaders die de kwaliteit in inclusief onderwijs willen bevorderen.

Voor het vaststellen van deze kernthema's is gebruik gemaakt van materiaal van het Agency. Hoewel het merendeel van dit materiaal gericht was op onderwijs tijdens de leerplicht, kan worden gesteld dat deze kernthema's van toepassing zijn op alle sectoren en fasen die betrekking hebben op levenslang leren.

Uit het werk van het Agency vanaf 2003 tot nu komen zeven met elkaar samenhangende kernthema's naar voren. Deze worden hieronder, samen met specifieke aanbevelingen op het gebied van implementatie, beschreven.

Het uiteindelijke doel van deze kernthema's is het *bevorderen van deelname aan inclusief onderwijs door te zorgen voor een kwalitatief goed onderwijsaanbod*. Daarom wordt het kernthema 'het verhogen van deelname' eerst beschreven. De overige kernthema's werken allemaal naar dit doel toe.

Het verhogen van deelname aan het onderwijs om zo de onderwijskansen voor alle leerlingen te vergroten

Het doel van inclusief onderwijs is het verhogen van de toegang tot onderwijs, volwaardige participatie en het bevorderen van de kansen van alle leerlingen die kwetsbaar zijn voor exclusie zodat zij hun capaciteiten kunnen ontwikkelen.

Bij het bevorderen van de kwaliteit van inclusief onderwijs is het noodzakelijk een aantal sleutelfactoren die hierbij een rol spelen te benadrukken:

- *Inclusie betreft meer leerlingen dan alleen degenen waarbij SEN is vastgesteld.* Het betreft iedere student met risico op uitsluiting van onderwijskansen, resulterend in falen op school;

- *Toegang tot regulier onderwijs alleen is niet voldoende.* Deelname betekent dat alle leerlingen zich bezighouden met leeractiviteiten die voor hen zinvol zijn.

Het *bevorderen van een positieve houding in het onderwijs is cruciaal voor een verhoging van de deelname.* De houding van ouders en leraren ten aanzien van onderwijs aan leerlingen met een grote diversiteit aan behoeften lijkt vooral bepaald te worden door persoonlijke ervaringen. Dit moet worden erkend en er moeten strategieën en middelen worden geïntroduceerd/toegepast die inwerken op de factoren die de houding beïnvloeden. Effectieve strategieën die een positieve houding beïnvloeden zijn:

- *Zorgen dat alle leraren zijn opgeleid* en zich in staat voelen om de verantwoordelijkheid voor alle leerlingen op zich te nemen, onafhankelijk van hun individuele behoeften;

- *De deelname van leerlingen en hun ouders aan de onderwijskundige besluitvorming ondersteunen.* Hierbij hoort ook het betrekken van leerlingen bij besluiten over hun eigen leren en het steunen van ouders bij het maken van weloverwogen keuzes voor hun (jongere) kinderen.

Op het niveau van de onderwijs carrière van een individuele leerling, blijken de volgende aspecten een significante bijdrage te leveren aan het bereiken van het doel van een verhoogde deelname:

- *Leren zien als een proces* met als belangrijk doel voor alle leerlingen het ontwikkelen van studievaardigheden, niet alleen van kennis;

- *Het ontwikkelen van persoonlijke leerbenaderingen voor alle leerlingen,* waarbij de student zijn eigen leerdoelen vaststelt, vastlegt en evalueert in samenwerking met zijn leraren en ouders en wordt geholpen bij het ontwikkelen van een gestructureerde manier van zelfstandig leren om zo de leiding over zijn eigen leren te nemen;

- *De ontwikkeling van een Individueel handelingsplan (IEP) of ander geïndividualiseerd onderwijsprogramma,* voor leerlingen die een meer gerichte aanpak van hun leren behoeven. IEP's moeten ontwikkeld worden om leerlingen zo onafhankelijk mogelijk te maken,

ze zo veel mogelijk te betrekken bij het stellen van doelen en om de samenwerking met ouders en gezinnen te intensiveren.

Een leerbenadering, die tegemoet komt aan de verschillende behoeften van alle leerlingen zonder etiketten te plakken, beantwoordt aan inclusieve principes en vereist de implementatie van onderwijsstrategieën en -benaderingen die ten goede komen aan alle leerlingen:

- *Samenwerkend onderwijzen* waarbij leraren uitgaan van een teambenadering waarbij de leerlingen zelf, ouders, leeftijdsgenoten, andere leraren, het ondersteunend personeel en, indien nodig, ook leden van multidisciplinaire teams betrokken zijn;
- *Samenwerkend leren* waarbij leerlingen elkaar op verschillende manieren helpen binnen flexibele en doordachte groepeeringsvormen;
- *Probleemoplossing door samenwerking* gebruik makend van systematische benaderingen voor positief klassenmanagement;
- *Heterogeen groeperen* van leerlingen en een gedifferentieerde benadering in het omgaan met de verschillende behoeften van leerlingen in de klas. Een dergelijke benadering houdt in het gestructureerd vaststellen van doelen, evalueren en verslaggeving, alternatieve leerwegen, flexibele instructie en verschillende manieren van groeperen van leerlingen;
- *Effectieve onderwijsbenaderingen* gebaseerd op vastgelegde doelen, alternatieve leerwegen, flexibele instructie en het gebruik van duidelijke feedback aan leerlingen;
- *Assessment door leraren die het leren ondersteunt* en die geen etiketten opplakt of leidt tot negatieve consequenties voor leerlingen. Assessment moet alle aspecten van het leren in ogenschouw nemen, de academische, sociale en emotionele en gedragsaspecten, en de vervolgstappen in het leerproces duidelijk aangeven.

Strategieën voor de verhoging van deelname in het regulier onderwijs kunnen niet worden toegepast zonder rekening te houden met de bredere school- en thuissituatie. Om de onderwijskansen van alle leerlingen te vergroten moeten een aantal onderling verbonden factoren die het werk van individuele leraren ondersteunen, aanwezig zijn. Deze factoren worden in de volgende paragrafen beschreven.

Onderwijs en training in inclusief onderwijs voor alle leraren

Als leraren effectief in een inclusieve setting willen werken moeten zij beschikken over de juiste houding; normen en waarden; vaardigheden en competenties; kennis en inzicht.

Dit houdt in dat *alle leraren tijdens hun opleiding bereid zouden moeten zijn om in een inclusieve onderwijssetting te werken* en later in hun carrière toegang moeten hebben tot bijscholing om hun kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen en om hun ervaring in een inclusieve omgeving te vergroten.

Scholing voor inclusie houdt in het verwerven van kennis en vaardigheden op het gebied van:

- *Differentiatie en het vervullen van diverse behoeften* waardoor de leraar het individuele leren in de klas kan ondersteunen;
- *Samenwerking met ouders en gezinnen*;
- *Samenwerking en teamwork* waardoor leraren effectief met andere leraren in teams kunnen werken evenals met uiteenlopende professionals van binnen en buiten de school.

Naast scholing voor inclusie voor alle leraren, zouden lerarenopleidingen ook mogelijkheden moeten bieden voor:

- *Het opleiden van gespecialiseerde leraren* voor het ontwikkelen en onderhouden van gespecialiseerde expertise die alle leraren in een inclusieve omgeving kunnen ondersteunen;
- *Gedeelde opleidingsmogelijkheden voor professionals* afkomstig uit verschillende diensten en sectoren om effectieve samenwerking mogelijk te maken;
- *Training voor leidinggevenden uit de onderwijsorganisaties* zodat zij hun vaardigheden en visie kunnen ontwikkelen en kunnen werken aan het bevorderen van inclusieve normen en waarden in de praktijk;
- *Opleidingsmogelijkheden voor docenten die leraren in inclusief onderwijs opleiden* zodat zij onderwijsprogramma's voor de lerarenopleiding en bijscholingscursussen kunnen bieden die de kwaliteit in inclusief onderwijs bevorderen.

Organisatorische cultuur en ethos die inclusie bevorderen

Op het niveau van de school of van een andere onderwijsorganisatie, is een gezamenlijke cultuur en ethos gebaseerd op een positieve houding ten aanzien het ontvangen van leerlingen met diverse behoeften in de klas en het tegemoet komen aan deze verschillende behoeften cruciaal.

Een dergelijke gezamenlijke cultuur:

- *Omvat alle belanghebbenden*: leerlingen, hun ouders, leraren en onderwijskundig personeel en de lokale gemeenschap;
- *Wordt gestuurd door leidinggevendenden van onderwijsorganisaties met een visie op inclusie* die een duidelijk beeld van de ontwikkeling van de school en de verantwoordelijkheid voor het vervullen van de verschillende behoeften omvat.

Een organisatorische cultuur die inclusie steunt, leidt tot:

- *Een praktijk die segregatie in alle vormen vermijdt* en een school voor iedereen ondersteunt, zodat alle leerlingen gelijke onderwijskansen hebben;
- *Een cultuur waarvan teamwerk en het openstaan voor samenwerking* met zowel ouders als interdisciplinaire benaderingen deel uitmaken;
- *Onderwijspraktijk die diverse behoeften kan vervullen* en beschouwd wordt als een aanpak om de onderwijskwaliteit voor alle leerlingen in het algemeen te ontwikkelen, en niet gericht is op specifieke groepen.

Ondersteunende structuren die inclusie bevorderen

Er zijn veel ondersteunende structuren die van invloed zijn op inclusief onderwijs, meestal maken professionals, benaderingen en werkmethoden hiervan onderdeel uit. Gevestigde ondersteunende structuren kunnen inclusie zowel ondersteunen als belemmeren.

Ondersteunende structuren die inclusief onderwijs bevorderen zijn:

- *Samengesteld uit uiteenlopende specialistische diensten*, organisaties, wetenschapscentra en professionals afhankelijk van de lokale behoeften. Ondersteunende structuren moeten flexibel kunnen

reageren op uiteenlopende behoeften op organisatorisch, beroeps- en gezinsniveau;

- *Op elkaar afgestemd zowel binnen als tussen de verschillende sectoren* (onderwijs, gezondheid, sociale diensten, enz.) en met teams van ondersteunend personeel;

- *Zodanig afgestemd dat ze zo goed mogelijk de overgangen van alle leerlingen tussen de verschillende fasen van levenslang leren* (voorschools, leerplicht, na de leerplicht en bij- en nascholing) ondersteunen.

Dergelijke ondersteunende structuren gebruiken een interdisciplinaire benadering die:

- *De kennis en perspectieven van de verschillende domeinen van professionele expertise integreert* zodat de behoeften van leerlingen als geheel kunnen worden bekeken;

- *Een participerende benadering gebruikt* die een verschuiving in de locus of control voor de ondersteuning en input van ondersteunende specialisten vereist. Reguliere leraren, leerlingen en hun ouders zijn niet alleen betrokken bij de besluitvorming op het gebied van ondersteuning, de besluitvorming wordt ook in toenemende mate door hen geleid. Zij doen dit in samenwerking met interdisciplinaire deskundigen Dit vereist een belangrijke verschuiving in de houding en de aanpak van professionals.

Flexibele financieringssystemen die inclusie bevorderen

Mogelijkheden voor inclusie worden vooral bepaald door het financieringsbeleid. Geen of beperkte toegang tot bepaalde faciliteiten of tot het aanbod kunnen inclusie en gelijke kansen voor leerlingen met SEN in de weg staan.

Mechanismen voor de financiering van onderwijs die inclusie bevorderen en niet in de weg staan, worden geleid door een financieringsbeleid dat:

- *Gericht is op het leveren van flexibele, effectieve en efficiënte antwoorden* op behoeften van leerlingen;

- *Intersectorale samenwerking* tussen relevante diensten bevordert;

- *Zorgt* dat regionale en nationale financieringsstructuren op elkaar zijn afgestemd.

Flexibele financieringssystemen bieden de gelegenheid tot:

- *Gedecentraliseerde benaderingen in het toewijzen van financiering die het lokale organisaties mogelijk maakt een effectieve inclusieve praktijk te ondersteunen. Gedecentraliseerde financieringsmodellen zullen eerder rendabel zijn en meer voldoen aan de behoeften van de lokale bevolking;*
- *Mogelijkheden voor het financieren van een preventieve aanpak in het onderwijs, evenals voor effectieve ondersteuning van leerlingen waarbij specifieke behoeften zijn vastgesteld;*
- *Mogelijkheden voor het financieren van inclusie op scholen of in andere onderwijsinstellingen gebaseerd op een reeks van factoren en niet slechts op de vaststelling van de behoeften van individuele leerlingen. Dergelijke benaderingen voorzien in flexibiliteit in het gebruik van financiële middelen volgens de behoeften en vereisten van organisaties binnen de context van lokaal of nationaal beleid.*

Inclusiebevorderend beleid

Het bevorderen van kwaliteit in inclusief onderwijs vereist een helder beleid. Het onderwijsbeleid zou het doel van 'een school voor allen' moeten bevorderen. De schoolethos en de leiding, evenals het handelen van de leraren moeten dit doel ondersteunen.

Beleid gericht op het bevorderen van kwaliteit in inclusief onderwijs:

- *Houdt rekening met beleid en initiatieven op internationaal niveau;*
- *Is flexibel genoeg om behoeften op lokaal niveau te weerspiegelen;*
- *Maximaliseert de factoren die inclusie ondersteunen – zoals hierboven beschreven – voor de individuele student en zijn ouders op het niveau van de leraar en de onderwijsorganisatie.*

Om inclusief onderwijs toe te passen, zouden de beleidsdoelen effectief gecommuniceerd moeten worden naar alle leden van de onderwijsgemeenschap. Leidinggevenden binnen het onderwijs op alle niveaus – landelijk, regionaal, plaatselijk, evenals binnen de organisatie – vervullen een essentiële rol bij het vertalen en toepassen van beleid dat kwaliteit in inclusief onderwijs bevordert. Beleid dat kwaliteit in inclusief onderwijs bevordert moet werken aan de houding naar leerlingen met diverse behoeften en moet komen

met voorstellen om aan die behoeften tegemoet te komen. Dergelijk beleid:

- *Beschrijft de verantwoordelijkheden van de leraar, de school- en onderwijsorganisatie en de ondersteunende diensten;*
- *Beschrijft de ondersteuning en training die zullen worden aangeboden aan alle belanghebbenden, zodat zij aan deze verantwoordelijkheden kunnen voldoen.*

Beleid dat inclusie binnen alle onderwijssectoren bevordert en de behoeften van individuele leerlingen vervult is 'geïntegreerd' met sectoren en diensten. Een dergelijk beleid moet gefaseerd en trans-sectoraal zijn en actief intersectorale samenwerking aanmoedigen, daarbij ervoor zorgend dat:

- *Beleidsmakers op nationaal en lokaal niveau uit de onderwijsgezondheids- en sociale sector samenwerken bij het opstellen van beleid en plannen die een interdisciplinaire benadering binnen alle fasen van levenslang leren mogelijk maken en actief ondersteunen;*
- *Flexibele kaders qua aanbod worden toegepast die de inclusieve praktijk ondersteunen in alle onderwijssectoren. De inclusie van leerlingen met diverse behoeften binnen het voortgezet onderwijs, de overgang van school naar werk, hoger en volwassenen onderwijs moet daarbij net zo veel aandacht krijgen als bij het voorschools en primair onderwijs;*
- *Beleid gericht is op het faciliteren van het delen van 'good practice' en het ondersteunen van onderzoek naar, en ontwikkeling van, nieuwe onderwijsbenaderingen, methoden en materialen.*

Terwijl er op korte termijn een herkenbaar afzonderlijk actieplan of strategie voor inclusief onderwijs binnen het algemeen beleid zou moeten komen, zou inclusie binnen het onderwijs op de lange termijn 'een gegeven' moeten zijn binnen al het onderwijsbeleid en de onderwijsstrategieën.

Regelingen voor het monitoren van de implementatie van beleid moeten worden opgezet in de planningsfase van het beleid. Dit houdt in:

- *Het vaststellen van geschikte indicatoren die gebruikt kunnen worden voor het monitoren van ontwikkelingen in het beleid en in de praktijk;*

-
-
- *Het bevorderen van partnerschappen* tussen scholen, lokale beleidsmakers en ouders zodat de geleverde diensten beter geëvalueerd kunnen worden;
 - *Het vaststellen van procedures voor de evaluatie* van de kwaliteit van het aanbod voor alle leerlingen in het onderwijssysteem en vooral,
 - *Het evalueren van de effecten van beleid* in relatie tot hun impact op de gelijkheid van kansen voor alle leerlingen.

Inclusiebevorderende wetgeving

Inclusie als doel zou moeten worden opgenomen in alle wetgeving die mogelijk van invloed is op het inclusief onderwijs binnen een land. Daaruit voortvloeiend zou wetgeving voor alle openbare sectoren moeten resulteren in een aanbod van diensten die de ontwikkelingen en processen gericht op inclusie in het onderwijs moeten versterken.

In het bijzonder gaat het hierbij om:

- *‘Geïntegreerde’ wetgeving binnen sectoren* resulterend in consistentie tussen inclusief onderwijs en andere beleidsinitiatieven;
- *Een raamwerk van wetten dat inclusief onderwijs* in alle onderwijssectoren op alle niveaus beslaat.

Een alomvattende en op elkaar afgestemde wetgeving voor inclusief onderwijs die zaken als flexibiliteit, diversiteit en billijkheid voor alle leerlingen op alle onderwijsinstellingen beslaat. Het zorgt ervoor dat beleid, aanbod en ondersteuning consistent zijn binnen alle geografische regio's van een land. Een dergelijke wetgeving is gebaseerd op:

- *Een benadering* waarbij individuele leerlingen (samen met hun ouders/verzorgers) toegang hebben tot het regulier onderwijs en tot ondersteunende diensten op alle niveaus;
- *De afstemming van nationale wetgeving met internationale verdragen* en verklaringen op het gebied van inclusie.

Afsluitende opmerkingen

Kijkend naar de belangrijkste boodschappen die uit het werk van het Agency naar voren komen, valt op dat de blijvende inzet van landen

in het bevorderen van inclusie zichtbaar zal worden in een afname van het aantal leerlingen in het speciaal onderwijs in Europa.

Er wordt gesteld dat de zojuist beschreven, met elkaar samenhangende en wederzijds ondersteunende kernthema's, aan de basis kunnen liggen van de noodzakelijke systeemveranderingen in het beleid en aanbod gericht op het bevorderen van de kwaliteit in inclusief onderwijs.

4. VERDERE INFORMATIE

Alle informatie waarnaar in dit document wordt verwezen is te vinden op de *Key Principles* area van de website van het Agency:

<http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles>

Dit bevat ook:

- Een 'bewijsmatrix' afkomstig uit onderzoek van het Agency dat elk van de in hoofdstuk 3 beschreven kernthema's ondersteunt;
- Links naar, of downloads van bestanden van alle documenten van het Agency en andere materiaal waarnaar in dit document verwezen wordt.

Specifieke verwijzingen naar al het materiaal dat gebruikt is bij het opstellen van dit document vindt u hieronder.

4.1 Agency bronnen

Kyriazopoulou, M. en Weber, H. (eds.) 2009. *Ontwikkeling van een indicatorenset – voor inclusief onderwijs in Europa*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W. (ed.) 2003. *Special education across Europe in 2003: Trends in provision in 18 European countries*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W., Soriano, V. en Watkins, A. (eds.) 2003. *Onderwijs aan leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften: Thematische Publicatie*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W. (ed.) 2005. *Inclusief onderwijs en de praktijk in de klas in het voortgezet onderwijs*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W., Soriano, V. en Watkins, A. (eds.) 2006. *Onderwijs aan leerlingen met beperkingen in Europa (Deel 2): Voorzieningen in het onderwijs na de basisschool*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (ed.) 2005. *Vroeghulp: Analyse van de situatie in Europa – Sleutelfactoren en Aanbevelingen*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (ed.) 2005. *Young Views on Special Needs Education: Results of the Hearing in the European Parliament – 3 November, 2003*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (ed.) 2006. *Individuele transitieplannen – Begeleiding bij de Overstap van School naar Werk*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V., Kyriazopoulou, M., Weber, H. en Grünberger, A. (eds.) 2008. *Young Voices: Meeting Diversity in Education*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V., Grünberger, A. en Kyriazopoulou, M. (eds.) 2009. *Multiculturele diversiteit en onderwijs aan leerlingen met specifieke behoeften*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. (ed.) 2007. *Diagnostiek in de context van inclusief onderwijs: Belangrijkste discussiepunten voor beleid en praktijk*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. en D'Alessio, S. (eds.) 2009. *Assessment in de context van inclusief onderwijs – Het in praktijk brengen van assessment binnen de context van inclusief onderwijs*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

Al deze publicaties kunnen tot in 21 talen gedownload worden van de website van het Agency: <http://www.european-agency.org/publications>

4.2 Overige bronnen

European Agency for Development in Special Needs Education 2007. *Lisbon Declaration: Young People's Views on Inclusive Education*, online beschikbaar: <http://www.european-agency.org/publications/flyers/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education>

Europese Commissie (DGXXII) 1996. *Het Verdrag van Luxemburg*, Brussel, België

Europese Commissie 2007. Mededeling van de Commissie *Een samenhangend kader van indicatoren en benchmarks voor de*

toetsing van de vorderingen met de Lissabondoelstellingen op onderwijs- en opleidingsgebied (februari 2007)

Europese Commissie 2007. *Progress towards the Lisbon objectives in Education and Training. Indicators and Benchmarks*, Brussel, Werkdocument van de Commissie, SEC (2007) 1284

Europese Raad 2001. *Verslag van de Raad Onderwijs aan de Europese Raad De concrete doelstellingen van de onderwijs- en beroepsopleidingsstelsels* (februari 2001)

Europese Raad 2009. *Conclusies van de Raad betreffende Europese samenwerking op het gebied van onderwijs en opleiding ('ET 2020')*, Brussel (mei 2009)

Europese Unie 1990. *Resolutie van de Raad en de ministers van Onderwijs, in het kader van de Raad bijeen, van 31 mei 1990 over de integratie van gehandicapte kinderen en jongeren in het gewone onderwijs*, Publicatieblad C 162, 03/07/1990

Europese Unie 1996. *Mededeling van de Commissie betreffende gelijke kansen voor gehandicapten*, COM (96)406 definitief, van 30 juli 1996

Europese Unie 1996. *Resolutie betreffende mensenrechten van gehandicapten*, Publicatieblad C 17, 22/10/1996

Europese Unie 2001. *Resolutie van het Europees Parlement over de Mededeling van de Commissie aan de Raad, het Europees Parlement, het Economische en Sociaal Comité en het Comité van de regio's – Naar een Europa zonder drempels voor mensen met een functiebeperking*, aangenomen op 4 maart 2001, (COM (2000) 284 – C5-0632/2000-2000/2296 (COS))

Europese Unie 2003. *Resolutie van de Raad van 5 mei 2003 over gelijke kansen in onderwijs en opleiding voor leerlingen en leerlingen met een functiebeperking*, 2003/C 134/04, Publicatieblad C 134, 07/06/2003

Europese Unie 2003. *Resolutie van de Raad van 15 juli 2003 inzake de bevordering van de tewerkstelling en de maatschappelijke integratie van mensen met een functiebeperking*, (2003/C 175/01)

Europese Unie 2003. *Resolutie van het Europees Parlement over de mededeling van de Commissie aan de Raad en het Europees Parlement – Naar een wettelijk bindend instrument van de Verenigde*

Naties ter bevordering en bescherming van de rechten en de waardigheid van personen met een handicap, (COM(2003) 16 – 2003/2100 (INI))

UNESCO 1994. *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*, Paris: UNESCO

UNESCO 2008. *'Inclusive Education: The Way of the Future', International Conference on Education, 48th session, Final Report*, Geneva: UNESCO

UNESCO 2009. *Policy Guidelines on Inclusion in Education*, Paris: UNESCO

Verenigde Naties 1948. *Universal Declaration of Human Rights*, online beschikbaar: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

Verenigde Naties 1960. *Convention against Discrimination in Education*, online beschikbaar: <http://www2.ohchr.org/english/law/education.htm>

Verenigde Naties 1989. *Convention on the Rights of the Child*, online beschikbaar: <http://www.unicef.org/crc/>

Verenigde Naties 1993. *Standard Rules on the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities*, online beschikbaar: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>

Verenigde Naties 2005. *Convention on the Protection and Promotion of Diversity in Cultural Expression*, online beschikbaar: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Verenigde Naties 2006. *Convention on Rights of People with Disabilities*, online beschikbaar: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

Watkins, A. (ed.) 2003. *Kernthema's in het onderwijs aan leerlingen met beperkingen – Aanbevelingen voor beleidsmakers*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. (ed.) 2009. *Special Needs Education – Country Data 2008*, Odense, Denemarken: European Agency for Development in Special Needs Education

NL

In 2003 publiceerde het Agency het eerste rapport in de serie Kernthema's. Dat rapport was gebaseerd op publicaties van het Agency tot 2003. Deze uitgave maakt gebruik van het werk van het Agency vanaf 2003.

Net als de vorige editie is ook dit document voorbereid door beleidsmakers in het domein onderwijs en bedoeld om andere beleidsmakers in Europa te voorzien van een samenvatting van bevindingen op beleidsvlak die gebaseerd zijn op het thematisch werk van het Agency.

Het doel is om aanbevelingen onder de aandacht te brengen die te maken hebben met sleutelaspecten van onderwijsbeleid op het vlak van de ondersteuning van inclusie van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften (SEN) binnen het regulier onderwijs.

Een belangrijke boodschap van dit rapport is dat deze aanbevelingen de principes van het bevorderen van kwaliteitsonderwijs voor alle leerlingen bevestigen.

